

ISHLAB CHIQRISHNING SAMARADORLIGI VA UNING KO'RSATKICHLARI

Urinboyeva Yulduz Pirnazarovna

i.f.f.dok., dotsent

Jo'raxolov Husan Zokirjon o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu amaliy ishda Ishlab chiqarishning samaradorligi va uning ko'rsatkichlari haqida ma'lumot va umga mos ravishda krasvord tuzilgan.

Аннотация: В данной практической работе создан кроссворд по информации об эффективности производства и ее показателях.

Annotation: In this practical work, information about the efficiency of production and its indicators and a crossword were created in accordance with the

Kalit so'zlar: Ishlab chiqarish omillari, Ishchi kuchi, Mehnat qurollari, Mehnat predmetlari, Ishlab chiqarish jarayoni, Oddiy takror ishlab chiqarish.

Ключевые слова: Факторы производства, Рабочая сила, Орудия труда, Предметы труда, Производственный процесс, Простое воспроизводство.

Key words: Factors of production, Labor force, Labor tools, Labor objects, Production process, Simple reproduction.

Ishlab chiqarish samaradorligi va uni oshirish masalasi har doim iqtisodiyot nazariyasi fanining dolzarb muammosi sifatida, uning diqqat markazida bo'lib keladi. Ayniqsa, hozirgi paytda bu masala yanada keskin qo'yilmoqda. Buning sababi shundaki, ishlab chiqarish samaradorligini oshirmasdan turib mamlakatimiz oldida turgan muhim masala – mustaqil iqtisodiy taraqqiyotni jadallashtirish vazifasini amalga oshirib bo'lmaydi. Samaradorlikning iqtisodiy mazmuni sifatida har doim ishlab chiqarishning pirovard natijasi bilan unga avanslangan resurslar, mablag'lar yoki qilingan xarajatlar o'rtasidagi nisbat tushuniladi. Lekin, turli ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar sharoitida shu jamiyatning maqsadidan kelib chiqib, samaradorlik muammosining tub mohiyati o'zgaradi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqarishning asosiy maqsadi foyda olishga qaratilganligi sababli har bir iqtisodiy sub'ekt ko'proq foyda olishga intiladi. Shuning uchun ham ishlab chiqarish samaradorligi olingan foydaning (F) ishlab chiqarishga sarflangan resurslar qiymatiga (IX) nisbati bilan aniqlanadi, ya'ni:

$$R' = \frac{F}{IX} \times 100\%,$$

bu yerda: R' – foyda normasi;

IX – iqtisodiy resurs sarflari.

Misol uchun, A korxonada yil davomida 800 mln. so'mlik resurs xarajat qilib, 200 mln. so'm hajmida foyda olingan bo'lsin. U holda foyda normasi 25% ($200 \times 100 / 800$) ni tashkil etadi. Iqtisodiy adabiyotlarda samaradorlikning bosh mezoni haqida ham turlicha fikrlar mavjud. Ayrim olimlar ishlab chiqarish samaradorligining bosh mezoni foyda, boshqa birlari esa Yalpi milliy mahsulot, cof mahsulot, uchinchilari milliy daromad, to'rtinchilari esa qo'shimcha mahsulot deb ko'rsatadilar. Biz bu o'rinda sanab o'tilgan fikrlarning qaysi biri to'g'ri ekanligi haqida batafsil to'xtolmaymiz, lekin shuni aytish kerakki, ko'pchilik olimlar tomonidan bozor iqtisodiyoti sharoitida samaradorlikning bosh ko'rsatkichi olingan foydaning xarajatlarga nisbati, ya'ni rentabellik yoki foydalilik darajasi bilan belgilanadi deb tan olinadi. Ishlab chiqarish samaradorligi ko'p qirrali masala bo'lib, bu aytilgan birgina asosiy ko'rsatkichda, uni to'la ravishda har tomonlama ifodalab bo'lmaydi. Shuning uchun ishlab chiqarish samaradorligini to'la ifodalashda unda qatnashgan omillarning unumdorligini, ulardan samarali foydalanish darajasini ifodalaydigan ko'rsatkichlar tizimidan foydalaniladi. Ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning manba va usullarini tavsiflovchi umumiy iqtisodiy qonunlardan biri vaqtni tejash qonuni hisoblanadi.

Vaqtni tejash qonuni – ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanib borishi bilan jamiyat tomonidan hayotiy ne'matlar birligini yaratishga sarflanayotgan vaqtning qisqarib borishini ifodalovchi umumiy iqtisodiy qonun. Vaqtni tejash ijtimoiy rivojlanishning iqtisodiy resurslarini umumlashtiruvchi darajasi hisoblanadi. Harqanday tejam oxir-oqibatda vaqtni tejashga borib taqaladi.

Vaqtni tejash qonunining mazmuni jonli va buyumlashgan mehnatni, ya'ni muayyan davrda sarflangan ish vaqti jamg'armasi hamda o'tgan davrlardagi ish vaqtisarlarning natijasini tejashni o'z ichiga oladi. Vaqtni tejash qonuni namoyon bo'lishining aniq shakli bo'lib quyidagilar maydonga tushadi:

- 1) mehnat unumdorligining o'sishi;
- 2) mashina va jihozlardan foydalanishning yaxshilanishi;
- 3) ishlab chiqarish material sig'imining pasayishi;
- 4) xo'jalik nisbatlarining optimallasuvi.

Bundan ko'rinadiki, ishlab chiqarish samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlardan biri mehnat unumdorligidir. **Mehnat unumdorligi deb ishchi kuchining vaqt birligi mobaynida mahsulot yaratish qobiliyatiga aytiladi va ishlab chiqarilgan mahsulotning (iste'mol qiymatining) sarflangan mehnat miqdoriga nisbati bilan belgilanadi.** Sarflangan mehnat miqdori esa ishlangan vaqt bilan, kishi kuni, kishi soati va h.k. bilan belgilanadi. Agar mehnat unumdorligini MU,

mahsulotni M bilan, sarflangan ish vaqtini V bilan belgilasak, mehnat unumdorligi quyidagicha aniqlanadi:

$$\dot{IU} = \dot{I} / V .$$

Mehnat unumdorligi sarflangan jonli mehnatning har bir birligi evaziga ishlab chiqarilgan mahsulot miqdori bilan aniqlanadi. Misol uchun, A korxonada 40 kishi mehnat qilib, ular kun davomida 8 ming dona mahsulot ishlab chiqargan bo'lsinlar. U holda, bir kishi kunida yaratilgan mahsulot 200 donani tashkil etadi. Agar mahsulot soni 10 ming donaga yetsa, u holda bir kishi kunida yaratilgan mahsulot 250 donani tashkil etib, mehnat unumdorligi 125% $(250 \times 100 / 200)$ ga oshadi. Samaradorlikni aniqlashda kapital unumdorligi ko'rsatkichidan ham foydalaniladi va uni ishlab chiqarishda qatnashgan kapitalning har bir birligi evaziga olingan mahsulot, daromad yoki foyda miqdori bilan aniqlanadi. Agar kapital unumdorligini – KU, ishlab chiqarishda qatnashgan kapital miqdorini – K, mahsulotni – M, Yalpi daromadni – YAD, foydani – F deb belgilasak, quyidagi formulalar hosil bo'ladi:

$$\hat{EU} = \dot{I} / \hat{E} ; \quad \hat{EU} = YAD / \hat{E} ; \quad \hat{EU} = F / \hat{E} .$$

Samaradorlikni aniqlashda bu ko'rsatkichlardan tashqari mahsulotning mehnat sig'imi, material sig'imi, energiya sig'imi degan ko'rsatkichlar ham qo'llanilib, ular ishlab chiqarilayotgan mahsulotning har bir birligini yaratish uchun ketgan, yoki ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan mehnat, energiya va moddiy ashyolar miqdorini ifodalaydi.

Bu ko'rsatkichlarning har biri ishlab chiqarishda qatnashgan turli omillar samaradorligini ifodalab, bir-biri bilan chambarchas bog'liq va bir-birini to'ldiradi. Ishlab chiqarish samaradorligini oshirish uchun unga ta'sir qiladigan omillarni ham bilish zarurdir. Ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga bir qancha omillar ta'sir qiladi:

- 1) fan-texnika taraqqiyotni tezlashtirish va uning natijalarini tezlik bilan ishlab chiqarishda qo'llash;
- 2) ishlab chiqarishni ratsional joylashtirish, ixtisoslashtirish va kooperatsiyalash;
- 3) iqtisodiyotning tarkibiy qismlarini va uning tashkiliy bo'g'inlarini o'zgartirish;
- 4) ishlab chiqaruvchilarni rag'batlantirish va ularning faolligini oshirish;
- 5) mavjud tabiiy, moddiy va mehnat resurslaridan oqilona, tejab-tergab foydalanish, yangi, arzon, sifatli xomashyo va energiya turlarini, ekinlarning yangi hosildor navlarini, chorva mollarining mahsuldor zotlarini topib ishlab chiqarishga joriy qilish;
- 6) kishilarning bilim saviyasini, malakasini oshirish, yetuk ishchi va

mutaxassislar

tayyorlash.

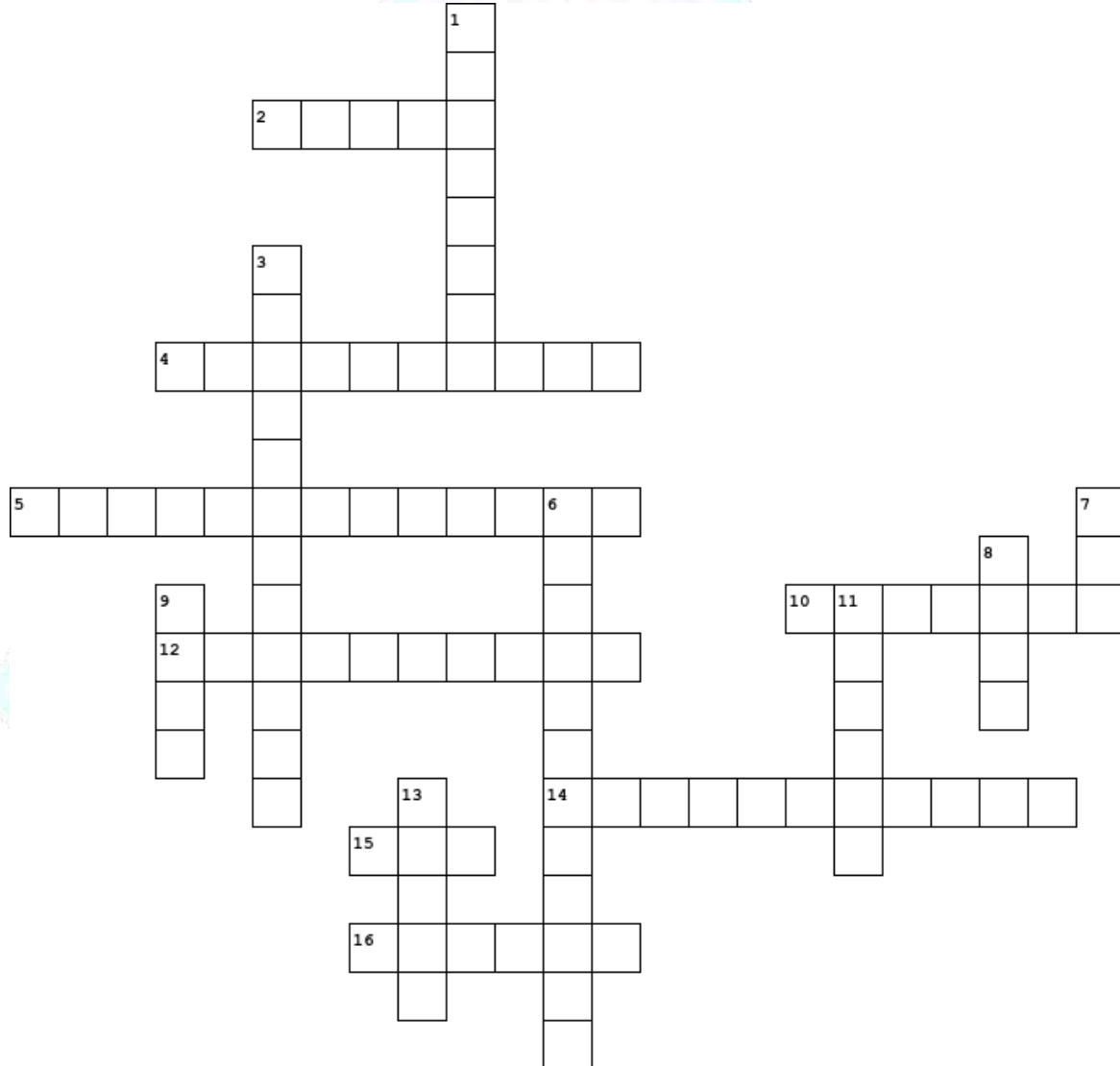
Bular ichida fan-texnika taraqqiyoti omili hozirgi kunda respublikamiz uchun dolzarb va muhim ahamiyat kasb etadi. Fan-texnika taraqqiyotining evolyutsion va revolyutsion shakllari farqlanadi. Evolyutsion shaklda rivojlanish deganda, FTTning mavjud texnologiyasi asosida, mashinalar va uskunalar qisman modernizatsiyalash asosida rivojlanishi tushuniladi.

Revolutsion shaklda rivojlanishi deganda esa, fan-texnikaning bir qancha sohalarida birdaniga katta o'zgarishlar bo'lib, texnikaning eng so'nggi yangiliklarini, avlodlarini ishlab chiqarishda qo'llash, printsiptial yangi texnologik tizimga o'tish tushuniladi.

Xulosalar:

1. Ishlab chiqarish jarayonida kishilar o'rtasida sodir bo'ladigan iqtisodiy munosabatlar umumiy ishlab chiqarish munosabatlarining asosiy negizini tashkil etib, ayirboshlash, taqsimlash va iste'mol jarayonlarida bo'ladigan munosabatlarning tavsifini belgilab beradi. Shuning uchun ularni o'rganish o'ta muhim ahamiyat kasb etadi.
2. Insoniyat zarur ne'matlar iste'molisiz yashay olmaydi. Shunga ko'ra, bu ne'matlarni muntazam ravishda ishlab chiqarish muhim hisoblanadi. Ishlab chiqarish va xizmat qilish jarayonida insonning yashashi uchun zarur bo'lgan barcha hayotiy vositalar yaratiladi.
3. Bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqarish omillari – yer, kapital, ishchi kuchi va tadbirkorlik qobiliyatidan iborat bo'lib, ular o'zaro bir-birlariga ta'sir ko'rsatadi. Bu omillardan birining sifat va miqdor jihatidan o'zgarishi pirovardida boshqa omillarning o'zgarishiga ham ta'sir ko'rsatadi.
4. Ishlab chiqarish jarayonida barcha omillar harakatda bo'ladi, lekin ular ichida jonli mehnat, ya'ni ishchi kuchi faol bo'lib, u barcha ishlab chiqarish vositalarini harakatga keltiradi, ularga «jon kiritadi», asosiy kapital qiymatining yo'qolib ketmasligini ta'minlab, yangi yaratilgan tovar va xizmatlarga o'tkazadi. Va nihoyat, bu jarayonda yangi tovar va xizmatlar vujudga keladi.
5. Yangi vujudga kelgan tovar va xizmatlar ikki xil xususiyatga – naflilik va qiymatga ega bo'lib, ikki tomonlama hisobga olinadi: natural-ashyoviy (naflilik) tomonidan va qiymat tomonidan. Natural-ashyoviy tomondan u uch qismga: ishlab chiqarish vositalari, iste'mol buyumlari va turli xizmatlarga bo'linadi. Qiymat tarafidan ham uch qismga: iste'mol qilingan ishlab chiqarish vositalari qiymati (s), zaruriy mahsulot qiymati (v) va qo'shimcha mahsulot qiymati (m)ga bo'linadi.
6. Bundan 100 yil ilgari marjinalistlar tomonidan kashf qilingan va iqtisodiyotning universal qonuni deb atalgan qonun – «keyingi qo'shilgan omil (qo'shilgan kapital, qo'shilgan mehnat) unumdorligining pasayib borish qonuni»

ko'r-ko'rona isrofgarchilikka, ortiqcha xarajatlarga yo'l qo'yilmasa, hozirgi zamon fan-texnika taraqqiyoti sharoitida amal qilmaydi. 7. Ishlab chiqarish jarayoni doimo o'zgarib, takomillashib va kengayib boradi. Uning rivojlanib borishida ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiyalash, diversifikatsiyalash va tarkibiy jihatdan o'zgartirib borish muhim rol o'ynaydi.

1..... – bu yerga egalik haqqining iqtisodiy ro'yobga chiqishi.

3.Raqobatning vazifalari ulardan birining nomi.

6.Iqtisodiy o'sishning asosiy omili Hisoblanadi.

7.....barcha turdagi tovar va xizmatlarni ayirboshlashda umumiy ekvivalentlik yo'lini bajaruvchi maxsus tovardir.

2.-biron-bir naflilikka va qiymatga ega bo'lgan ayirboshlash uchun yaratilgan mahsulotdir.

4. Mulk shakllaridan birining nomi.

5. Mulk.....-mulkka aylangan barcha boylik turlari

10. - ish haqi – bu ma'lum vaqt davomida oligan pul

- 8.....mehnat – muayyan aniq istemol qiymatlarni vujudga keltiradigan mehnat
- 9..... – tijorat tashkiloti bo’lub bank faoliyati db hisoblanadigan faoliyat turlari majmuini amalga oshiradigan yuridik shaxsdir.
- 11.....-biron-bir naflilikka va qiymatga ega bo’lgan ayirboshlash uchun yaratilgan mahsulotdir.
- 13..... – bu eng avvalo biror-bir tovar yoki xizmatlarga bo’lgan ehtiyojlarning bozorda namoyon bo’lishidir.
- summasi yoki pul shaklidagi ish haqi
12. - tadbirkorlik faoliyatining qishloq xo’jaligi sohalaridagi shakli.
14. Raqobatning vazifalari ulardan birining nomi.
15. - tovar va xizmatni istemol qilishdan keladigan qoniqishga aytiladi
16. – ishlab chiqaruvchilar tomonidan ishlab chiqaril tovar va xizmarlar miqdori.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Muxammedov M. va boshqalar “Xizmat ko‘rsatish sohasi va turizmni rivojlantirishning nazariy asoslari”- S.: Zarafshon 2017.-299 b.
2. Muxammedov M.M., Yu.P.Urunbaeva Aholi turmush darajasini shakllantirish omillari va oshirish istiqbollari. Risola. «Zarafshan», 2010.-131 b.
3. Urunbaeva Yu. P. Xizmat ko‘rsatish sohasi va aholi turmush darajasi: o‘zaro bog‘liqligi va rivojlanish istiqbollari. Monografiya. Toshkent.: «FAN», 2013.- 156 b.
4. Urunbaeva Yu.P. Puti povыsheniya urovnya jizni naseleniya //«Vestnik Regionalnogo razvitiya» nauchnyy jurnal. – Karaganda: 2008. – № 2(16).- S. 97-100.
5. Pirnazarovna, U. Y. (2024). LABOR RESOURCES-INVALUABLE ASSETS. *International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING*, 4(2), 443-446.
6. Pirnazarovna, U. Y. (2024). THE THEORETICAL FRAMEWORK FOR MUSEUM TOURISM DEVELOPMENT. *International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING*, 4(2), 355-358.
7. Pirnazarovna, U. Y. (2024). THE IMPACT OF MUSEUM TOURISM ON ENHANCING QUALITY OF LIFE. *International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING*, 4(2), 359-363.
8. Pirnazarovna, U. Y. (2023). Service Provision and Standard of Living of the Population; Interdependence. *Information Horizons: American Journal of Library and Information Science Innovation (2993-2777)*, 1(10), 25-27.

9. Pirnazarovna, U. Y., & Ismatjonovna, U. M. (2023). SOCIO-ECONOMIC IMPORTANCE OF THE SERVICE SECTOR. *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE*, 2(6), 1-6.
10. Pirnazarovna, U. Y. (2023). THE ROLE OF THE SERVICE SECTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY. *American Journal of Business Management, Economics and Banking*, 12, 20-25.

JAVOBLAR:

1. YERRENTA	9. BANK
2. TOVAR	10. NOMINAL
3. TARMOQLARARO	11. OBYEKT
4. KORPORATIV	12. AGROBIZNES
5. UMUMIQTISODIY	13. TALAB
6. INVESTITSIYA	14. ISHCHIKUCHI
7. PUL	15. NAF
8. ANIQ	16. TAKLIF